

**До питання про послідовність київських воєвод
на початку XVII ст.**

*У матеріалі розкриваються причини історичної помилки, що стосується послідовності
заняття посади київського воєводи на початку XVII ст.*

*В матеріалі розкриваються причини історической ошибки, касающейся
последовательности занятия должности киевского воеводы в начале XVII ст.*

Проблема дослідження персонального складу посадовців воєводської адміністрації Києва під час перебування міста в складі Речі Посполитої є досить актуальною у киевознавстві. Незважаючи на певне вирішення цього питання дослідниками в останні роки, хотілося б з'ясувати причину деяких помилок, що довгий час мали місце в історії Києва. Виправлення цих неточностей та розгляд причин, звідки вони взялися в історіографії, дозволять, по-перше, остаточно усунути особливо прикрі фактичні помилки з історії Києва, по-друге, дозволяють в подальшому уникати аналогічних хиб, які, на жаль, ще мають місце у книжках з історії Києва.

Поставлена автором проблема, що розглядається у даній розвідці, полягає в тому, що протягом тривалого часу серед киевознавців побутувала думка нібито у 1608–1609 рр. посаду київського воєводи обіймав Андрій Сапега. Про нього, як київського воєводу, що зайняв це місце після Костянтина Острозького, пише київський католицький біскуп Кароль Орловський [1]. У гербовнику Каспара Несецького у переліку київських воєвод після Костянтина Острозького написано, що цю посаду займав «Андрій Сапега, гербу Ліс, помер у 1608 р.» [2].

З посиланням на того ж Несецького Максим Берлінський зазначає, що «по смерті князя Острозького... зайняв його місце Андрій Сапега, але років ні його правління, ні смерті не показано» [3]. Так само й Микола Закревський вміщує в свій список київських воєвод і каштелянів під 1608 р. Андрія Сапегу [4]. Едвард Руліковський в своєму «Описі Київського повіту», зазначає, що у 1608 р. київським воєводою був Андрій Сапега [5].

На сьогоднішній день в українській та польській історіографії усталеною є думка, яка ґрунтується на книгах Коронної метрики з фіксацією всіх сенаторських призначень, що після смерті князя Костянтина Острозького в лютому 1608 р. київським воєводою вже у березні того ж року було призначено Станіслава Жолкевського [6].

Але, якщо на сьогодні перебування на цій посаді А. Сапегу одноставно трактується, як історична помилка, то слід подивитися на те, звідки вона з'явилася у киевознавстві.

По-перше, дуже вірогідним є те, що кілька поколінь дослідників могли переплутати в часі двох Сапег — Павла Івановича Сапегу, любецького державця, який, у відповідності з проведенням Сигізмундом II Августом земської реформи, обійняв посаду київського каштеляна на початку 1566 р. і помер на цій посаді 6 листопада 1580 р. [7], з іншими Сапегами, які були живі у 1607–1609 рр.

По-друге, могла відбутися плутанина і з посадами — київського каштеляна Павла Сапегу безпідставно було перетитуловано на воєводу. Вірогідність саме хронологічно-титулярної помилки є достатньо високою з огляду на загальний контекст відповідних робіт. М. Берлінський взагалі не згадує про каштеляна Павла Сапегу [8]. М. Закревський у своїй таблиці «Воєводи від королів польських» також жодним словом не згадує про Павла Сапегу [9]. Те ж саме можна сказати і про дослідження Е. Руліковського, який не відносить до київських каштелянів Павла Сапегу взагалі, натомість пролонгує на чотирнадцять років повноваження київського каштеляна

Михайла Корибута Вишневецького (опускає межу його перебування на цій посаді в 1580–1567 рр.) і відносить до київських каштелянів київського католицького біскупа [10].

По-третє, Каспар Несецький, пишучи, що Андрій Сапега обіймав посаду київського воєводи, посилається на «Історію Сапег» [11], в якій це призначення не підтверджено документально.

По-четверте, в біографіях цих Сапег, які складені сучасними істориками із залученням максимальної кількості джерел, немає жодної згадки про обіймання ними київських урядів у згаданий період — Андрій Сапега гербу Ліс, син новогрудського воєводи Павла та Олександри Ходкевич, був литовським підчашим, мінським каштеляном та полоцьким і смоленським воєводою, помер у 1621 р. У згаданий період перебував за кордоном (писав у 1608 р. з Інгольштадту до литовського канцлера Льва Сапегі) і в 1609 р. повернувся до Полоцька, де увійшов у конфлікт з місцевим міщанством [12].

Інший Андрій Сапега також гербу Ліс, найменший син droхицького старости Івана і Богдани Друцької, брат великого канцлера Льва, був оршанським старостою, вітебським і мстиславським воєводою, який у вересні 1609 р. вітав королівське військо під проводом Сигізмунда III, що рухалось на Москву з Орші, а згодом, можливо, брав участь в облозі Смоленська і помер у 1611 р. [13]

Таким чином, слід визнати, що жоден з Андріїв Сапег, які вірогідно могли бути в цей час київськими воєводами чи каштелянами ніколи і ні при яких обставинах не посідали цих посад. Тим більше, що вся політика королівської канцелярії після Люблінської унії 1569 р. була спрямована на те, щоб зробити якомога меншим вплив політичної еліти Великого князівства Литовського на Київ і Київське воєводство. Це пов'язано з тим, що ці землі недавно перейшли під юрисдикцію Польського Королівства, а в самому князівстві ще існувала потужна антипольська опозиція і тому віддавати відповідальну посаду у новоприєднаному воєводстві литовським опонентам було б абсолютно нелогічно та небезпечно. Набагато природнішим з цієї точки зору виглядає призначення Станіслава Жолкевського, який походив з власне польських земель та в подальшому брав активну участь у війні з Московським царством, що було вигідне литовцям і певним чином пом'якшувало біль від втрати «своїх» воєводств у 1569 р.

На цьому, здавалося б, можна ставити крапку в проблемі персонального складу київських воєвод початку XVII ст., оскільки спростування воєводства Андрія Сапегі є достатньо вагомими.

Але нова проблема в цьому питанні була створена вже радянською історіографією. У 1971 р. при укладанні «Каталогу документів Київської археографічної комісії. 1369–1899» (фонд 220. Центрального державного історичного архіву України в місті Києві) знову виринає прізвище Сапегі, як вищого київського урядовця. В «Каталозі ...» під № 88 написано буквально наступне: «... р. травня 18 Лжедмитрій II наказує київському старості Яну Петру Сапезі поставити коней для армії» [14].

Знову Сапега, але вже Ян Петро, який титулується київським старостою. Однак помилка є в самій титуляції. Окремо титулу і посади київського старости у Київському воєводстві не існувало. Титул старости автоматично належав київському воєводі [15], а воєводою в цей час однозначно був Станіслав Жолкевський.

Цікавим є і ототожнення Яна Петра Сапегі з київським старостою, який ніколи не мав жодного стосунку з Київщиною. Він був сином київського каштеляна Павла Івановича та Ганни Ходкевич, народився у 1569 р., також належав до гербу Ліс і був двоюрідним братом великого канцлера Льва. З титулів він мав такі: староста усвязький, полковник його королівської милості. Про молодість його відомо дуже мало. У серпні 1607 р. з намови свого двоюрідного брата великого канцлера Льва, під протекцією якого він зростав, Ян Петро пропонує свої послуги

Лжедмитрію II у війні останнього з Василем Шуйським. Самозванець добре прийняв Сапегу у вересні 1608 р. у своєму війську, яке чекало сприятливого моменту для наступу проти В. Шуйського, а навесні 1608 р. наказав йому прибути з армією до кордону з Московською державою в кінці липня, що і було зроблено. Ян Петро привів з собою тисячу сімсот вояків [16]. У подальшому він практично постійно перебував при Лжедмитрію II і помер у 1611 р. в Кремлі під час облоги.

Таким чином і Ян Петро Сапега ніколи не мав відношення до київських посад. Але в цьому випадку проблема помилкової титулування його київським старостою носить чисто палеографічний характер. Ця грамота написана досить складним для прочитання московським скорописом, тому помилка в титуляції вірогідно виникла при невірному читанні документа. У звертанні до Сапегі, написано буквально наступне: «нашому пану Яну Петру Павловичу Сопеге, кищелянови и старосте... святцкому» [17]. Тож слово «святцкий» можна однозначно трактувати як усявський, що безумовно відповідає реальному стану речей. Цю особу зарахували до неіснуючих київських старост через невірне прочитання документа, можливо, що до цієї помилки призвело і місце написання документа — Київ, а отже і людина, якій було видано відповідний документ, асоціювалася саме з київським урядовцем, але зрозуміло, що це також не відповідає дійсності.

Таким чином, питання про приналежність Яна Петра Сапегі до когорти вищих київських урядовців знімається. Мусимо зазначити, що помилка, певним чином відродила непорозуміння про персоналії київської історії початку XVII ст., але на сьогоднішній день можна вважати це питання остаточно вирішеним в тому, що після смерті Павла Івановича Сапегі у 1580 р. жоден представник цієї родини не займав ніякої посади в київській ієрархії. А помилки, що існували в киевознавстві протягом багатьох років, викликані через некритичне сприйняття дослідниками історичних джерел.

Примітки:

1. Orłowski K. *Defensa biskupstwa y Dyecezyi Kijowskie*. — Lwow, 1748. — S.K189.
2. Niesecki K. *Herbarz polski*. — Lipsk. — 1839. — Т. 1. — S. 167.
3. Берлінський М. Ф. *Історія міста Києва*. — К., 1991. — С. 105.
4. Закревский Н. В. *Описание и летопись Киева*. — М., 1868. — Т. 2. — С. 894.
5. Rulikowski E. *Opis powiatu kijowskiego*. — К. — W., 1913. — S. 179.
6. Litwin H. *Napływ szlarchy polskiej na Ukrainę 1569–1648*. — Warszawa. — 2000. — S. 203.; Яковенко Н. М. *Українська шляхта з кінця XIV — до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна)*. — К., 1993. — С. 109.
7. Wolff J. *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386—1795*. — Krakow, 1885. — S. 108.
8. Берлінський М. Ф. *Історія міста Києва*. — К., 1991. — С. 100.
9. Закревский Н. В. *Описание и летопись Киева*. — Т. 2. — С. 894.
10. Rulikowski E. *Opis powiatu kijowskiego*. — S. 179.
11. Niesecki K. *Herbarz polski*. — Т. 1. — S. 167.
12. Nagielski M. *Sapieha Andrzej // Polski słownik biograficzny*. — Krakow. — 1993. — Т. 34 \ 4. — zesz. 143. — S. 572.
13. Nagielski M. *Sapieha Andrzej // Polski słownik biograficzny*. — Zesz. 143. — S. 574.
14. *Каталог документів Київської археографічної комісії. 1369—1899.* / Упор. Я. Р. Дашкевич, Л. А. Проценко, З. С. Хомутецька. — К., 1971. — С. 37.
15. Bobinski W. *Wojewodstwo Kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy. Studium osadnictwa i*

stosunkow własności ziemskiej. — W., 2000. — S. 94.

16. Rachuba A. Sapięha Jan Piotr // Polski słownik biograficzny. — Krakow. — 1993. — T. 34 \ 4. — Zezs. 143. — S. 621.

17. Центральний державний історичний архів України в місті Києві. — Ф. — Оп. 1. — Спр. 88. — Арк. 1.

Світлана Візер

(м. Київ)

**Теоретичне обґрунтування права православної церкви
на автокефалію в українській ідеології першої половини XVII ст.**

Стаття присвячена дослідженню змін, що відбувалися в результаті укладення Берестейської унії в ідеології українського православного суспільства першої половини XVII ст. Визначено та проаналізовано основні засади обґрунтування права православної митрополії на автокефалію.

Статья посвящена исследованию изменений, что произошли в следствии провозглашения Брестской унии в идеологии украинского общества первой половины XVII в. Определены и проанализированы основные факторы обоснования права православной митрополии на автокефалию.

Релігія і національна самосвідомість в ранній період новітньої історії Європи тісно переплелись. Світогляд західноєвропейських освічених людей пов'язувався з тим чи іншим віросповіданням. Відповідно до віри людини визначалися її переконання і вчинки в усіх галузях знання та морально-духовної діяльності. Наприкінці XVI — на початку XVII ст. у релігійно-суспільній ментальності українців відбувалися два паралельні процеси: остаточне оформлення автокефальних засад українського православ'я та формування ідеологічної доктрини українського уніатства, що однаково ґрунтувалися на національній основі.

Запровадження Берестейської унії спричинило залучення широких верств населення до активної участі в суспільно-політичному та громадському житті. Визначаючи своє віросповідання, кожен громадянин доводив свою приналежність до українського народу, що обумовлювало активізацію процесу національного самоусвідомлення. В умовах протистояння з уніатською церквою підноситься сила і авторитет української православної церкви, яка, незважаючи на станові розбіжності, стає центром об'єднання українців.

Дана проблема лежить в полі зору як істориків, так і філософів та філологів. Представляє інт'ю монографія А. Колодного і Б. Лобовика, в якій здійснена спроба оцінити вплив релігії на розвиток національно-духовного життя в Україні [1]. Певні розробки у вказаному напрямку здійснені вченими-філологами, що займаються дослідженням полемічної літератури як жанру української літератури. Зокрема, це праці М. Возняка [2], В. Короткого [3]. Мета цієї наукової статті визначити та обґрунтувати особливості української православної церкви першої половини XVII ст., що виокремлювали її серед інших церков православного світу і визначали її самобутність та давали підстави претендувати на автокефальне становище як на теренах Речі Посполитої, так і в патріархаті.

В ідеології тогочасного суспільства досить часто українська нація визначалась саме православністю. Зокрема, вже автор одного з перших полемічних творів «Перестороги» тісно пов'язував відродження української православної церкви з відродженням нації взагалі, виявляючи при цьому глибоке розуміння значення державності для українців.